

Projekt slovensko javno mnenje – primer infrastrukturne podatkovne baze slovenske sociologije

Projekt Slovensko javno mnenje (SJM) – in pomembne tuje raziskave

Empirično sociološko raziskovanje družbene in politične zavesti Slovencev ima svoje zgodovinsko izhodišče v projektu Slovensko javno mnenje iz leta 1968. Projekt je bil zasnovan že leta 1966 ob ustanovitvi Centra za raziskovanje javnega mnenja pri takratni Visoki šoli za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Projekt je bil izvirna zamisel in je ustrezal potrebam razvijajoče se družboslovne raziskovalne stroke in družbene oz. politične prakse. Njegova longitudinalna zasnova je prvič v prostoru slovenskega družboslovja obetala in kasneje omogočila razkrivanje sprememb v družbeni in politični zavesti prebivalstva oz. sprememb v individualnih, družinskih oz. družbenih stanjih.

Kasneje se je izkazalo, da raziskava konceptualno ustreza modelom longitudinalnega družboslovnega empiričnega raziskovanja v Zahodni Evropi oziroma v Združenih državah Amerike (ZDA). Naj namenimo najbolj znanim modelom te vrste nekaj vrstic za primerjavo. Tako je denimo v ZDA National Opinion Research Centre v Chicagu v obdobju 1963 – 1968 izvajal kompleksne empirične raziskave, imenovane Amalgams. Z njimi je proučeval in posredoval reprezentativne podatke o stališčih ljudi, o ključnih političnih, socialnih, gospodarskih in drugih vprašanjih. Projekt Amalgams je v začetku 70-ih let prerastel v znan projekt, imenovan General Social Survey (GSS), ki se je do današnjih dni uveljavil kot nacionalni podatkovni program za družbene vede (J. M. Converse 1987, R. G. Niemi et al. 1988, N. M. Bradburn in S. Sudman 1988). Projekt GSS financira National Science Foundation.

Nekako v istem obdobju se je tudi v Zvezni republiki Nemčiji (ZRN) razvil projekt Allgemeinen Bevölkerungsumfrage der Sozialwissenschaften (ALBUSS), ki od leta 1980 kot nemški nacionalni projekt poteka v visoko razvitem personalnem in infrastrukturnem okolju, v okviru katerega potekajo tudi mnogi najpomembnejši mednarodni kooperativni projekti s področja družboslovja (B. Wegener 1983, W. Mueller, P. Mohler et al. 1990). Projekt ALBUSS skupno izvajata Zentrum fuer Umfragen, Methoden und Analysen (ZUMA) v Mannheimu, in Zentralarchiv fuer Sozialwissenschaften (ZA), Univerza v Koelnu. Navedeni ustanovi pomenita infrastrukturo nemškega empiričnega družboslovja, posebej sociologije; ustanovljeni sta bili po združenju nemških akademskih raziskovalnih inštitutov in univerz in ju financira država.

V okviru ZUMA potekajo razni longitudinalni empirični družboslovni raziskovalni projekti za potrebe akademskega družboslovja, med njimi empirični projekti iz mednarodnih kooperacij ter spremljajoče metodološke oz. metodološko-razvoj-

* Dr. Niko Toš, redni profesor na Fakulteti za družbene vede;
Mag. Brina Malnar, asistentka na Fakulteti za družbene vede

ne raziskave. Ključna raziskava te ustanove pa je kljub raznovrstnim programom še vedno ALLBUS – splošna prebivalstvena raziskava s podobnimi značilnostmi kot projekt SJM na Slovenskem. ALLBUS poteka kot longitudinalna, ponavljajoča se raziskava na visoki reprezentativni in strokovni ravni. V okviru te raziskave center izvaja kooperativne raziskave iz mednarodnega programa International Social Survey Program (ISSP) in druge mednarodne kooperativne raziskave.

Center za potrebe nemškega družboslovja izvaja po naročilu tudi posebne empirične raziskave, imenovane Omnibus. Delo pri arhiviranju, urejanju in zagotavljanju trajne dostopnosti do datotek iz tekočih in minulih empiričnih raziskovalnih projektov pa zagotavlja Centralni arhiv za družboslovje, ZA, kot osrednji družboslovni dokumentacijski center za nemško območje. V ZA so shranjene dokumentacije in datoteke vseh empiričnih raziskav akademskega družboslovja, deloma pa tudi raziskav iz programa komercialnih raziskovalnih inštitutov. Tako ZA postaja vse pomembnejša točka usklajevanja mednarodnega empiričnega družboslovnega raziskovanja.

Na podobne projektne zasnove naletimo tudi v drugih evropskih državah, v zadnjem obdobju tudi v vzhodnoevropskih državah.

Med značilnosti tovrstnega raziskovanja v Zahodni Evropi štejemo njegovo visoko povezanost s potrebami sociološke in politološke stroke na eni strani ter aktualnimi družbenimi potrebami na drugi. Poleg tega je tovrstno raziskovanje običajno intenzivno mednarodno usklajevano, poteka na visoki metodološki ravni in ob uporabi reprezentativnih vzorcev. Problemsko pa je močno usmerjeno v modernizacijske procese, razvoj demokracije v Zahodni Evropi oziroma v svetu nasploh, v raziskovanje socialnih sistemov, v raziskovanje pojavov neenakosti, vloge družine in spolnih vlog, v raziskovanje dela in organizacije, v raziskovanje religij in vernosti v sodobnem svetu, v raziskovanje ekološke problematike, notranje družbene integracije, v raziskovanje antisemitizma, različnih vidikov socialne politike, delovanja izobraževalnega sistema, sredstev množičnega obveščanja idr.

Nekaj osnovnih podatkov o Centru za raziskovanje javnega mnenja

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (CJM MK), ustanovljen leta 1966, deluje pri Fakulteti za družbene vede (FDV), ki je osrednja akademsko izobraževalna in raziskovalna ustanova na področju sociologije, političnih ved in komunikologije v Sloveniji. Center od leta 1968 sistematično izvaja projekt Slovensko javno mnenje (SJM), poleg tega pa opravlja še vrsto strokovno pomembnih raziskav. Center tako izvaja raziskave na področju družbene slojevitosti in mobilnosti, migracij, političnega javnega mnenja, volilnih procesov in političnih strank, razširjenosti množičnih občil ipd. Poleg vsebinskih raziskav se loteva še proučevanj vzorčnih, merskih in drugih metodoloških problemov standardiziranega anketnega raziskovanja.

Glede na metodološke in izvedbene značilnosti lahko raziskave CJM MK razvrstimo takole: Slovensko javno mnenje, longitudinalni projekt terenske raziskave na reprezentativnih vzorcih (N=1050; N=2100); pisemske ankete; raziskovanje ciljnih skupin (npr. mnenjskih voditeljev . . .); panelne raziskave (kontrola terenskih raziskav); računalniško vodeni telefonski intervjuji (CATI); telefonske omnibus raziskave (mesečni barometri, npr. Politbarometer) idr.

S projektom SJM je Center vključen v mnoge mednarodne kooperativne programe. Naj poleg International Social Survey Program omenimo še World Value Survey oziroma European Value Program, Ostbarometer kot pomembnejše med njimi. Center ima za svoje delo razvito mrežo terenskih sodelavcev po vsej Sloveniji.

V obdobju skoraj 30-letnega delovanja je s Centrom in pri projektu SJM sodelovalo več desetih uglednih slovenskih družboslovcev, med njimi v inicialnem obdobju Centra tudi prof. dr. Jože Goričar, nestor slovenske sodobne sociologije. Pri snovanju raziskav SJM naj omenimo le tiste, ki so v vsem obdobju najvidnejše delovali oziroma še delujejo kot družboslovci – profesorji FDV dr. Peter Klinar, dr. Boštjan Markič, dr. Zdravko Mlinar, dr. Zdenko Roter, prof. Cveto Trampuž idr. Posebej je pomembno zapisati, da je avtor vzorčnega zapisa SJM dr. Marijan Blejec (M. Blejec 1970). V programu za leto 94/95 s CJM sodelujejo tudi prof. dr. Ivan Bernik, doc. dr. Mitja Hafner Fink, asist. mag. Vlado Mihelj, asist. mag. Janez Štebe, asist. mag. Brina Malnar, asist. mag. Samo Uhan, Sergio Švara, višji strokovni sodelavec, ter Slavko Kurdija, dipl. soc. in Ivi Kecman, tajnica Centra. Center in projekt SJM od samega začetka vodi prof. dr. Niko Toš.

Posebna pridobitev Centra v letu 1994 je sodobna opremljena anketna delavnica (Computer Assisted Telephone Interviewing – CATI) z ustrežno računalniško, telefonsko, programsko opremo in s posebej usposobljeno ekipo anketarjev. Anketna delavnica omogoča hitre in časovno učinkovite telefonske sondeže, s pomočjo nadzorovanega, računalniško vodenega telefonskega intervjuja. Na ta način CJM MK širi delovanje tudi na področje trženjskega komuniciranja in tržnih raziskav. Skupaj z omenjenimi tehničnimi prednostmi in profesionalno usposobljenimi kadri se Center uveljavlja kot zaokrožen, sodobno in učinkovito organiziran raziskovalni inštitut na področju družboslovnega empiričnega raziskovanja, posebej še mnenjskega raziskovanja v Sloveniji.

V tem letu se torej izteka 28 let od sprožitve nacionalnega mnenjskega raziskovalnega projekta Slovensko javno mnenje, saj je bila prva letna raziskava SJM izvedena na pomlad 1968. Projekt se je v tem obdobju razvil, utrdil in uveljavil kot temeljni nacionalni, empirični (mnenjski) družboslovni raziskovalni projekt, s prevladujočimi sociološkimi izhodišči in pomembnimi navezavami na področje politologije, komunikologije, politične psihologije, pa tudi drugih ved (Toš 1987). Projekt je možno opredeliti tudi kot viden izraz razvoja empiričnega družboslovja v Sloveniji (tudi v Jugoslaviji do njenega razpada), prispeval je k uveljavljanju raziskovalne kulture ter metodologije empiričnega družboslovnega raziskovanja in se hkrati uveljavil kot pomemben aplikativni družboslovni projekt, je pa tudi kot učna baza za metodološki študij študentov dodiplomskega in podiplomskega študija na FDV.

Projekt SJM oziroma CJM danes razpolaga s podatkovno bazo vseh empiričnih raziskav od leta 1968 (glej prilogo). Baza je delno dokumentacijsko obdelana. Infrastrukturne razsežnosti projektu poleg podatkovne baze zagotavljajo razvita mreža terenskih sodelavcev, izkušnje pri vodenju empiričnih raziskav, razviti model vzorčenja in široka mreža raziskovalcev in zunanjih sodelavcev. Ne najmanj pomemben v tem pogledu je tudi strokovni ugled projekta oziroma Centra v javnosti.

Vprašalnike javnomnenjske raziskave SJM je mogoče opredeliti kot vsake druge vprašalnike za proučevanje javnega mnenja: so »merilni instrument« oziroma služijo kot instrument dopolnilega opazovanja dogajanj v političnem, gospodarskem in drugih družbenih (pod)sistemih.

Vprašalnik SJM je praviloma vsebinsko nespecializirana raziskava. Njen cilj je vsakokrat pokriti čim širše polje pomembnih javnomnenjskih dilem. Merilo tematske selekcije je »javnomnenjska pomembnost« – torej vpraševati tisto, kar je trenutno javnomnenjsko pomembno, tj., za kar se pričakuje, da je pri večini ljudi vzbudilo pozornost in so si o tem izoblikovali neko mnenje. SJM pri selekcioniranju tem uporablja tako lastne znanstvene predikcije (SJM kot del znanstvenega sistema) kot tudi vsebine drugih sistemov opazovanja (zlasti medijsko izpostavljene teme).

Po tem, KAJ se v SJM na neki časovni točki sprašuje, lahko torej identificiramo, kaj je bilo na tej točki »javnomnenjsko pomembno« in s tem zelo verjetno tudi politično pomembno. Velja tudi obratno: skozi mehanizem odsotnosti/prisotnosti lahko vidimo, katere stvari na neki časovni točki javnomnenjsko »niso obstajale« bodisi kot problem bodisi kot alternativa v neki družbeni dilemi. Iz tega lahko s precejšnjo upravičenostjo sklepamo, da tudi kot politična dilema niso bile pomembne.

Po tem, KAKO se sprašuje, pa je največkrat mogoče identificirati vsakokratno prevladujočo pozicijo do konkretne (politične, gospodarske ali druge) javnomnenjske dileme.

Vsak vprašalnik SJM se izvaja na slučajnem stratificiranem vzorcu starostno opredeljenih odraslih prebivalcev Slovenije, ki je reprezentativen predvsem za celotno slovensko populacijo. Prevladujoča mnenja, dobljena z anketo SJM, je tako lahko na neki časovni točki upravičeno (z majhnim tveganjem) mogoče splošiti na celo populacijo, kar z drugimi besedami pomeni, da ga je moč obravnati kot nacionalno javno mnenje. Tveganje o korektnosti takšnega sploševanja se zaradi znanih metodoloških predpostavk vzorčenja spreminja z velikostjo/majhnostjo deležev, ki se razlagajo.

Pri projektu SJM gre torej za interakcijo oziroma opazovanje dveh polov družbe – na eni strani gre za opazovanje diskurza vprašalnika, ki je določen z znanstveno in medijsko pomembnostjo vsebin, na drugi strani gre za opazovanje selektivnega odziva na ponujene teme v obliki reprezentativnih javnomnenjskih stališč odraslega prebivalstva Slovenije.

Gostota raziskav v 28-letnem obdobju projekta SJM ni konstantna. V obdobju med letoma 1968 in 1987 je bilo izvedenih 14 raziskav Slovensko javno mnenje (torej povprečno vsako leto po ena, v stvarnosti to pomeni tudi po ena na dve leti, včasih pa več kot ena na leto). Samo v obdobju 1988 – 1992 pa je bilo izvedenih 15 raziskav (torej povprečno tri vsako leto). V letih 1993 – 1994 je bilo izvedenih kar 11 raziskav, torej v povprečju kar 5,5 letno. (Prikaz gostote raziskav SJM po petletnih obdobjih je v prilogi.)

Razlog za ta porast števila raziskav je nedvomno dogajanje v okolju CJMMK kot delu raziskovalnega podsistema: politične in socialne spremembe v slovenski in nekdanji jugoslovanski družbi so bile konec osemdesetih let že v polnem razmahu. To je bil po eni strani čas prehoda enopartijskega političnega sistema v večstrankarski sistem in s tem čas intenzivnega spreminjanja ustave. Hkrati s tem

prehodom sta se v Jugoslaviji dokončno vzpostavila dva nasprotujoča si koncepta regulacije mednacionalnih odnosov – centralistični in (kon)federalistični, med katerima je prihajalo do vse večjih konfliktov – in končno do razpada Jugoslavije.

V kontekstu teh sprememb je mogoče pojasniti povečano gostoto uporabe anketiranja kot instrumenta raziskovalnega podsistema za opazovanje dogajanja v okolju. Z raziskovalnega vidika je šlo zlasti za spremljanje (relativno hitrih) premikov stališč anketirancev oziroma za spremljanje obratov znotraj trendov, kar je omogočala tudi obstoječa dvajsetletna zaloga empiričnih (mnenjskih) podatkov.

Hkrati s povečanim raziskovalnim zanimanjem pa je sondiranje javnega mnenja postalo pomemben instrument opazovanja tudi s strani političnega sistema. Z vzpostavitvijo (bolj) demokratične politične regulative se vzpostavlja novo načelo selekcije in ureditve političnih problemov. Selekcijo in hierarhizacijo političnih problemov čedalje bolj določa tudi merilo javne (volilne) pomembnosti. Sondiranje javnega mnenja se pri tem pojavlja kot eden najpomembnejših instrumentov opazovanja.

Izsledki (empirične) sociologije so v tem zadnjem obdobju tako postali tudi eden od informativnih virov političnih strank pri določanju in izbiri primerne politične strategije ter posredno sredstvo pri določanju regulativnih mehanizmov na posameznih področjih izvršne oblasti.

Število vprašanj, njihova vsebinska struktura in razvoj (novih) tem v projektu SJM v 28-letnem obdobju

Nabor spremenljivk – vprašanj iz tridesetih raziskav projekta SJM obsega okrog 4200 enot, pri čemer niso upoštevane ponovitve.

Najbolj zastopana tema v 25 letnem obdobju je politika (vprašanj, ki zadevajo nekdanje družbenopolitične organizacije, sedanje stranke in njihove politične usmeritve, je 1172 skupaj s ponovitvami). Na drugem mestu so vprašanja na temo neenakosti (997) in na tretjem vprašanja s področja gospodarstva.

V devetindvajsetih vprašalnikih SJM od leta 1968 do leta 1992 je bilo skupno zastavljenih 7093 vprašanj (Malnar 1994; Švara 1994). Med njimi je, kot že rečeno, 4201 originalno vprašanje, preostali del vprašanj gre na račun ponovitev. 28% vprašanj je bilo vsaj enkrat ponovljenih, 15% dvakrat, 6% trikrat, 7% štirikrat ali več.

Frekvenca pojavljanja vprašanj na določeno temo se skozi 25 letno obdobje pri nekaterih temah značilno spreminja, v odvisnosti od dogajanja v okolju.

V letih 1992 – 1994 je bil projekt SJM zelo močno vključen v skupne mednarodne projekte, zlasti v ISSP. Zato v strukturi spremenljivk v teh letih ni tako močno prisoten nabor longitudinalnih, 'tradicionalnih' spremenljivk SJM (izjema sta dva vprašalnika, ki sta bila namenjena prav rednemu merjenju teh spremenljivk). Za to obdobje je značilna relativno velika širitev 'bazena' spremenljivk SJM z novimi vprašanji, ki izhajajo iz mednarodnih raziskav.

V nadaljevanju je dan primer, ki predstavlja ilustrativno analizo dikcije vprašalnika ter značilnih javnomnenjskih obratov v frekvenčni porazdelitvi odgovorov. Primer ponazarja učinek interpenetracije med raziskovalnim sistemom, političnim sistemom ter sistemom vrednot/stališč ('javnim mnenjem'). Gre za izbrano temo o zaznavi privatnega, pri kateri je na obrate v dikciji in porazdelitvi odgovorov značilno vplivala najnovejša tranzicija sistemov.

Tema zasebnega sektorja je za analizo obratov v dikciji vprašalnika in porazdelitvi odgovorov med najbolj eksplanatorno učinkovitimi, ker je mogoče jasno opazovati javnomnenjske obrate v zvezi z njo.

Analiza po merilu prisotnosti/odsotnosti zasebnega kot teme v vprašalnikih SJM pokaže, da je dolgo obdobje (od leta 1968 do približno 1982 oziroma do časa javne – politične – detekcije »krize«) zasebno kot javnomnenjsko zanimiva zadeva praktično odsotno. 'Zasebno' se ponekod pojavlja le v zvezi s kapitalističnim sistemom, sicer pa se tudi s semantičnega vidika pojavlja le kot »obrt« ali kot zasebna kmečka posest.

V obdobju do leta 1981 je 'zasebno' prisotno predvsem kot problem (ne)pravičnosti, kot tuj element znotraj družbene lastnine. Cilj zanimanja je predvsem toleranca javnega mnenja do tega »ostanka« zasebnolastniškega in pridobitniškega prostora v gospodarskem sistemu, njegova »provokativnost« za javno mnenje s stališča dohodkovne (ne)enakosti, ki v tem (sicer obrobem) segmentu nastaja.

Sistem družbene lastnine in nekapitalistična razvojna opcija sta v tem prvem obdobju, do leta 1981, povsem nevprašljiva. To velja tako za sam vprašalnik SJM, ki ne opaža alternative družbena/zasebna lastnina kot relevantne javnomnenjske dileme, kot za javno mnenje, ki opaža, da družbenolastninski sistem zadovoljivo (uspešno) deluje in se pričakuje še njegov nadaljnji razvoj.

Prelomna točka v načinu tematizacije 'zasebnega' v vprašalnikih SJM je pojavitev »krize«, ki se kot politično definirani in obenem kot javnomnenjski problem pojavi po letu 1981. Skozi dikcijo vprašanj SJM o krizi je mogoče opazovati razvoj zaznave te krize in znotraj nje zaznavo odnosa do 'zasebnega': kriza se večji del osemdesetih let opaža le kot začasna disfunkcija socialističnega sistema in obenem predvsem kot moralni problem neodgovornost (vodilnih) posameznikov.

Z nastopom prave »krize« postopoma prihaja tudi do zaznave 'zasebnega' kot nečesa »pozitivnega«. Kot javnomnenjska dilema se v vprašalnikih SJM najprej poudari širitev obsega 'zasebnega' (obrti, malega gospodarstva), ki pa je še v funkciji povečevanja učinkovitosti obstoječega ekonomskopolitičnega sistema. 'Zasebno' se tedaj še zaznava kot element znotraj socialističnega sistema, ki bi lahko s svojo ekonomsko učinkovitostjo dopolnil ta sistem, saj sta njegova politična in ideološka prevlada sicer še vedno nevprašljivi.

Do radikalnega obrata pride konec osemdesetih let, ko se najprej zastavi vprašanje 'zasebnega' kot enakopravne alternative družbeni lastnini, kar se končno izteče v etabliranje lastninjenja kot »zmagovite« sistemske alternative.

Z vidika 'zasebnega' kot vrednote je mogoče reči, da se je v obdobju od leta 1968 do 1992 ta pojem preoblikoval iz obrobne in pretežno negativne vrednote v osrednjo in pretežno pozitivno vrednoto. Vendar pa je treba opozoriti, da tu ni šlo za postopen prehod, pač pa za dokaj nenaden vrednotni obrat, ki je nastopil v drugi polovici osemdesetih let.

Ta obrat zadeva dilemo med enakostjo in učinkovitostjo, ki je bistvena za javnomnenjsko opredeljevanje med družbeno in zasebno lastnino.

Dobro gospodarjenje je bilo v javnem mnenju že od začetnih merjenj pozitivna vrednota in obenem vrednota, ki jo je 'javno mnenje' pripisovalo obrtnikom. Hkrati pa je dejstvo, da ima dobiček od te učinkovitosti (predvsem) zasebnik, v javnem mnenju tej učinkovitosti odvzemalo pozitivni vrednotni naboj. Obratno je bilo pri družbeni lastnini, ki ji javno mnenje nikoli ni pripisovalo atributa učinkovi-

tosti, zato pa je vrednotno pridobila prednost pred zasebno lastnino z atributi, kot sta enakost in pravičnost.

Opisano porazdelitev vrednot med kapitalističnim in socialističnim gospodarstvom potrjujejo tudi odgovori na vprašanje, zastavljeno leta 1992, o oceni atributov kapitalističnega in socialističnega gospodarstva. V širokem naboru različnih lastnosti so tiste, ki jih javno mnenje prepoznava kot izrazite attribute kapitalističnega in obenem kot izrazite »neattribute« socialističnega gospodarstva: učinkovitost, dobiček, napredek in tehnični napredek.

Atributi, ki jih anketiranci bolj pripisujejo socialističnemu gospodarstvu, ne opažajo pa jih pri kapitalističnem, so: človečnost, pomanjkanje in pravičnost.

Privlačnost »kapitalizma« je torej zlasti v njegovi gospodarski učinkovitosti in iz nje izvedeni blaginji, njegova neprivlačnost pa je v nepravičnosti, v meritokratski (»nehumani«) porazdelitvi dobička oziroma bogastva.

Vse do konca osemdesetih let je v javnem mnenju vztrajala vrednotna hierarhija, pri kateri sta pravičnost in enakost kot vrednoti zasedali hierarhično višje mesto kot učinkovitost, zato ni prišlo do »stika« med zasebno lastnino (kapitalističnim gospodarstvom) in »pozitivnostjo«.

Na tej časovni točki (1991) pa se je že zgodil obrat – v javnem mnenju postane učinkovitost hierarhično višji oziroma bolj zaželen cilj in s tem tudi kapitalizem. Približno 50% anketiranih tedaj že soglaša z izrecno izjavo, da je kapitalistično gospodarstvo za Slovenijo najboljši ekonomski sistem, in približno toliko jih tudi meni, da je ta pot pravilna usmeritev za reševanje »sedanjih problemov«.

Obrat v hierarhiji vrednot potrjuje tudi porazdelitve odgovorov na vprašanje, zastavljeno leta 1992, ko več kot polovica vprašanih soglaša z obstojem povezave med dobički podjetnikov in izboljšanjem življenjskega standarda vseh, tj. povezave med zasebnimi dobički in splošno blaginjo.

Vendar pa zlasti podatki zadnjih dveh let raziskav SJM kažejo tudi to, da pozitivno vrednotenje zasebne lastnine in učinkovitosti ne pomeni hkrati tudi tega, da se liberalizira odnos do družbenih neenakosti. Anketiranci so sicer jasno naklonjeni tržnemu sistemu in zasebni lastnini, ne pa tudi velikim družbenim neenakostim in zmanjšanju socialne vloge države. Če podrobneje analiziramo vrednote anketirancev, vidimo, da ni prišlo do bistvenih sprememb v odnosu posameznika do osebnega, tržnega, podjetniškega, zaposlitvenega tveganja. Ni prišlo do opaznih sprememb na ravni posameznikove pobude, do prevladujoče želje po odprti tržni tekmi. Hierarhija med vrednotama (socialne) varnosti na eni ter negotovosti in tveganja (in morebitnega uspeha) na drugi strani je še vedno povsem v korist prve. Na prvem mestu so torej socialna varnost, zanesljivost zaposlitve, zanesljiva in univerzalna mreža socialnih storitev.

Na ravni posameznikovih vrednot, merjenih na razsežnosti varnost-tveganje, se torej ni zgodil opazni premik od iskanja varnosti k usmerjenosti v tržno tekmo in dosežek, ni prišlo do zmanjševanja naklonjenosti paternalistični vlogi socialne države (edina izjema je tu skupina podjetnikov, ki pa je v smislu prevladujočega ustroja vrednot obrobna). Podatki nasprotno kažejo, da se skupaj z zaznavo večje socialne negotovosti še krepijo stališča v prid močni socialni ureditvi in zaščitniški vlogi države.

To pa seveda ne pomeni, da je to nerešljiv problem za nadaljnji tržni razvoj Slovenije. Problem kolizije med relativno egalitarno tradicijo in tržno alokacijo blaginje je v 20. stoletju na demokratičen način rešila institucija socialne države. Ohranjanje relativno egalitarne zaznave družbenega prostora z nizko strpnostjo

do družbenih razlik torej pomeni predvsem to, da se v slovenskem prostoru ne bo (uspešno) izoblikoval tip socialne politike z močnimi liberalističnimi elementi – prej bo uspel model, ko bo tržna alokacija bogastva sorazmerno močno 'korigirana' s kasnejšo prerazdelitvijo bogastva z mehanizmom obdavčevanja in v katerem ne bo prišlo do bistvenega krčenja obstoječe socialne mreže in do prehajanja na neobvezne socialne aranžmaje.

Projekt SJM in mednarodno primerjalno raziskovanje

CJM oziroma projektna skupina SJM je v zadnjih letih, posebej pa po letu 1989, okrepila stike in sodelovanje s sorodnimi raziskovalnimi inštituti v Evropi, ZDA in drugje. Poleg omenjenih povezav z ZUMA, ZA in NORC smo navezali stike še z vrsto drugih akademskih raziskovalnih ustanov, kot so ISR, Univerza v Michiganu, Institut za sociologijo pri Češki akademiji znanosti v Pragi, Forscungsguppe Wahlen iz Mannheima, IFES z Dunaja idr.

Z vidika programskega in metodološko-razvojnega dela sta najpomembnejši točki mednarodnega povezovanja dva mednarodna kooperativna projekta: International Social Survey Program – ISSP in Mednarodna raziskava vrednot (World Value Survey – WVS). Zato zaslužita nekaj dodatnih pojasnil.

Mednarodni program družboslovnega raziskovanja¹

ISSP je program mednarodnega empiričnega družboslovnega raziskovanja, ki poteka redno, v letnih časovnih obdobjih. Program omogoča sodelovanje med že obstoječimi nacionalnimi družboslovnimi projekti, omogoča usklajevanje raziskovalnih ciljev, s čimer posameznim nacionalnim analizam dodaja mednarodno perspektivo.

Projekt ISSP je nastal leta 1983 z ustanovnimi članicami iz Velike Britanije, ZDA, Nemčije in Avstralije. Od leta 1983 do danes je število članic ISSP narastlo na 22 držav. Ustanoviteljicam so se pridružile še Avstrija, Bolgarija, Kanada, Češka, Madžarska, Irska, Izrael, Italija, Japonska, Nizozemska, Nova Zlandija, Norveška, Filipini, Poljska, Rusija, Slovenija, Španija in Švedska.

Vsaka nacionalna raziskovalna organizacija pokrije stroške svojega dela raziskave sama, osrednjega denarnega sklada ni. Združevanje nacionalnih datotek v mednarodno bazo podatkov opravi ZA iz Koelna.

Končna inačica vprašalnika za letno mednarodno raziskavo ISSP, ki je na vrsti, je določena na plenarnem srečanju; vprašanja morajo biti pomembna v vseh državah in postavljena na (čim bolj) enak način. Dosedanje raziskave ISSP zajemajo teme: Vloga države I (1985), Socialna omrežja (1986), Neenakost I (1987), Družina in spremenjene vloge med spoloma (1988), Odnos do dela I (1989), Vloga države II (1990), Religija (1991), Neenakost II (1992), Okolje (1993), Družina in spremenjene vloge med spoloma II (1994), Nacionalna identiteta (1995). V pripravi sta raziskavi Vloga države III (1996) in Odnos do dela II (1997).

CJM je član programa ISSP od leta 1991. Prva raziskava ISSP, ki jo je CJM v celoti izvedel, je bila Religija. Delno je bila izvedena že tudi predhodna raziskava (Vloga države II). Po letu 1991 CJM redno izvaja vse raziskave, ki izhajajo iz

¹ ISSP – International Survey Program

njegovih obveznosti kot člana ISSP. CJM trenutno razpolaga z mednarodnimi datotekami za raziskave Religija (1991), Neenakost II (1992) in Okolje (1993).

Mednarodna raziskava vrednot²

Za kooperativni projekt WVS je dala pobudo skupina sociologov z Univerze v Tilburgu, Nizozemska, ter ga najprej razvila kot evropsko raziskavo vrednot, ki pa se je po pridružitvi R. Ingelhardta (ISR, Michigan) razširila v World Value Survey (leta 1980). Problemska težišča raziskave o vrednotenju so: neenakost, razumevanje, socialna država, vrednotenje družine in spolnih vlog, odnos do religije in cerkve, odnos do obrobnih družbenih skupin itd.

Slovenski raziskovalci smo se v projekt vključili v njegovem drugem valu (1990/92) z empirično raziskavo v letu 1992 (SJM92/1) in nato sodelovali na I. mednarodni konferenci o vrednotah v Madridu leta 1993. V pripravi je izvedba raziskave v tretjem »valu« (1995/96).

WVS je zasnovan na visokih profesionalnih in metodoloških standardih sociološkega raziskovanja. Prednosti in koristi slovenske vključitve so: postopno vključevanje slovenskih podatkov v primerjalne sociološke analize tujih raziskovalcev; možnost primerjalnih analiz problematike vrednot, ki jih izvajajo slovenski raziskovalci, in povečana možnost plasmaja rezultatov teh analiz v mednarodni sociološki publicistični prostor; preizkušanje metričnih in drugih metodoloških standardov, uveljavljenih v raziskovalni praksi v Sloveniji, s standardi osrednjih empiričnih družboslovnih ustanov v svetu itd. CJM razpolaga z mednarodno datoteko WVS, 1990/92.

Nadaljnji razvoj projekta SJM

Predpostavljamo, da bodo razmere v slovenski družbi in družboslovju omogočale nadaljevanje in razvoj projekta SJM. Izhajajoč iz te predpostavke je pri načrtovanju raziskovalnega programa treba zagotoviti:

a) Nadaljevanje ciklusa mnenjskih raziskav SJM. Poleg zapolnjevanja raziskovalnega projekta SJM v njegovi longitudinalni zasnovi je treba zagotoviti njegov tematski razvoj in problemsko aktualizacijo in nadaljnjo internacionalizacijo. Tako usmerjenost dobro ponazarjajo: priprava raziskave »Stališč do preteklosti« (SJM95/1 – v pripravi) kot odziv na polemiko v slovenski kulturni in politični javnosti o vrednotenju II. svetovne vojne, NOB in dogodkov po tem; iz mednarodnih in domačih pobud smo v letih 95/96 usmerjeni k raziskovanju etnične identitete (mednarodna raziskava etnične identitete (ISSP, 1995, SJM 94/4) in slovensko-avstrijski projekt O novih nacionaliziranih v Srednji in Vzhodni Evropi (SJM94/2).

b) Utrditev infrastrukturnega projekta empiričnih (mnenjskih) družboslovnih raziskav v nacionalnem prostoru zaradi:

- koristnosti ohranjanja zasnove longitudinalnega raziskovanja (SJM),
- izpolnjevanja obveznosti iz mednarodnih povezav in vključenosti v mednarodne projekte,

² WVS – World Value Survey

- izpolnjevanja potreb po empiričnih raziskavah na področju sociologije, politologije, komunikologije in obramboslovja,
- zapolnjevanja neposrednih potreb po empiričnih raziskavah v povezavi z drugimi osrednjimi družboslovnimi raziskovalnimi projekti v okviru Inštituta za družbene vede FDV
- in končno zaradi potreb družbene prakse, države, strank idr. po (empiričnih) socioloških analizah.

Zato da bi dosegli še večjo vsebinsko odprtost raziskav SJM v inicialni fazi (problemska zasnova), bi morali zagotoviti njihovo »infrastrukturno financiranje«. Zato da bi zagotovili večjo dostopnost podatkovnih baz širokemu krogu uporabnikov, pa je treba zasnovati nacionalni arhiv empiričnih družboslovnih raziskav. Pri tem bi se bilo koristno nasloniti na izkušnje osrednjega arhiva družboslovnih empiričnih raziskav, kot se je razvil v Koelnu.

LITERATURA

- BLEJEC, M. (1970): Načrt in analiza vzorca za anketo SJM. VŠSPN, Ljubljana.
- BRADBURN, N. M. in Sudman, S. (1988): Polls and Surveys: Understanding what they tell us. Jossey-Bass, San Francisco.
- CONVERSE, J. M. (1987): Survey Research in the United States: Roots and Emergence, 1900-1960. Berkeley, University of California Press.
- MALNAR, B. (1994): SJM – kodirani pregled vsebin, Ljubljana 1994.
- MUELLER, W., Mohler, P.Ph., Erbsloeh, B., Wasmer, M. (1990): Blickpunkt Gesellschaft. Einstellungen und Verhalten der Bundesbuerger. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- NIEMI, R. G., Mueller, J., Smith T. W. (1988): Trends in public opinion: A compendium of survey data. Greenwood Press, New York.
- ŠVARA, S. (1994): Pregled vsebin vprašanj, ponavljanja vprašanj ter njihovih mest v vprašalnikih Slovensko javno mnenje, Ljubljana, februar 1995.
- TOŠ, N. (1987): Slovensko javno mnenje 1987; beležke o javnem mnenju, smislu njegovega raziskovanja in rezultatih. Aktualne teme, Delavska enotnost, Ljubljana.
- WEGENER, B. (1983): Methodenstudie zur internationalen Vergleichbarkeit von Einstellungsskalen in der Allgemeinen Bevölkerungs- umfrage der Sozialwissenschaften (ALLBUS). ZUMA, Mannheim.

	NUMERUS
1. SJM 68 (maj/junij)	(N=2475)
2. SJM 69 (maj/junij)	(N=2400)
3. STALIŠČA OBCANOV O RAZVOJU CESTNEGA OMREŽJA V SLOVENIJI (junij 1970)	(N=2100)
4. SJM 70/71 (december)	(N=2100)
5. SJM 72 (marec/april)	(N=2100)
6. SJM 73 (november/december)	(N=2100)
7. SJM 75/76 (april)	(N=2100)
8. SJM 78 (april/maj)	(N=2064)
9. SJM 80 (junij/julij)	(N=2031)
10. SJM 81/82 (januar/februar)	(N=2049)
11. SJM 83 (maj/junij)	(N=2067)
12. SJM 84 (september/oktober)	(N=2029)
13. SJM 86 (marec/april)	(N=2053)
14. SJM 87 (maj/junij)	(N=2033)
15. SJM 88 (april/maj)	(N=2075)
16. SJM 88 - DOPOLNILNA RAZISKAVA (pismeni vprašalnik) (maj)	(N=421)
17. SJM 88 - STALIŠČA O USTAVNIH SPREMEMBAH (oktober 1988)	(N=2060)
18. SJM 89 - STALIŠČA O USTAVNIH DOPOLNILIH (maj/junij)	(N=2040)
19. SJM 89 - MEDIA (RAZISKAVA MNOŽIČNIH KOMUNIKACIJSKIH SREDSTEV NA SLOVENSKEM) (september)	(N=2090)
20. SJM 90 (december 89/januar 90)	(N=2075)
21. SJM 90/2 - STALIŠČA SLOVENCEV OB NOVI USTAVI (november)	(N=2059)
22. SJM 90/3 - RAZISKAVA STALIŠČ O NACIONALNI VARNOSTI TER O VPRAŠANJIH ENERGETIKE IN EKOLOGIJE (december/januar)	(N=2072)
23. SJM 91/1 - DEMOKRATIZACIJA V VZHODNOEVROPSKIH DRŽAVAH (maj)	(N=686)
24. SJM 91/2 - SLOVENSKA DRUŽBA NA PREHODU V DEMOKRACIJO IN MEDNARODNA RAZISKAVA O VERNOSTI IN CERKVI (november)	(N=2080)
25. SJM 92/1 - MEDNARODNA RAZISKAVA VREDNOT (februar)	(N=1035)
26. SJM 92/2 - MEDNARODNA RAZISKAVA O NEENAKOSTI IN SOCIALNO EKONOMSKIH ORIENTACIJAH (februar)	(N=1049)
27. SJM 92 - MEDIA (RAZISKAVA MNOŽIČNIH MEDIJEV NA SLOVENSKEM), (junij/julij)	(N=2086)
28. SJM 92/3 - PROCESI DEMOKRATIZACIJE (oktober/november)	(N=2024)
29. SJM93/1 SJM (oktober)	(N=1043)
30. SJM93/2 MEDNARODNA RAZISKAVA O OKOLJU IN DRUŽINI (oktober)	(N=1033)
31. SJM94/1 - STALIŠČA O ZDRAVJU IN ZDRAVSTVU/ RAZVOJNE VREDNOTE IN PROSTOR (marec)	(N=1037)
32. SJM94/2 - SJM IN SLOVENSKO-AVSTRIJSKA RAZISKAVA VREDNOT (marec)	(N=1023)
33. SJM94/3 - RAZISKAVA O AVTOCESTAH V SLOVENIJI (oktober)	(N=1745 ^{costalo})
34. SJM94/4 - SJM IN MEDNARODNA RAZISKAVA NARODNE IDENTITETE (oktober)	(N ^{i, katerih})

GOSTOTA RAZISKAV V 5-LETNIH OBDOBJIH

obdobje	let	raz. SJM
68 ... 72	5	5
73 ... 76	5	2
77 ... 81	5	3
82 ... 86	5	3
87 ... 91	5	12
92 ... 94	3	10